

PAPER DETAILS

TITLE: ABD YAPTIRIMLARININ IRAN EKONOMISINE ETKILERI

AUTHORS: Ramazan Aslan

PAGES: 25-49

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3190690>

ABD YAPTIRIMLARININ İRAN EKONOMİSİNE ETKİLERİ

THE IMPACTS OF U.S. SANCTIONS ON IRANIAN ECONOMY

Ramazan ASLAN

Dr., Araştırmacı

 rmzaslann@gmail.com

Öz

Tarihsel süreçte dış politika ve askeri müdahale seçenekleri arasında bulunan ve rakibin gücünü zayıflatmak amacıyla kullanılan yaptırımlar, son dönemlerde daha fazla tercih edilir olmuştur. Yaptırımlardan temel beklenti, hedef ülkenin siyasi, ekonomik ya da askeri bir konuda davranışlarını değiştirmesi ya da belirli faaliyetlerden kaçınmasını sağlamaktır. Bu amaçla hedef ülke siyasi ve ekonomik olarak baskı altına alınmaktadır. Yaptırımların siyasi ve ekonomik olmak üzere iki uygulama alanı bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusu olan İslam Devrimi sonrası İran'a yönelik yaptırımlar, farklı boyutlarda uygulanmıştır. 2006 yılından itibaren ABD'ye ek olarak uluslararası toplumun ve 2012 yılından sonra AB'nin desteğiyle yaptırımların İran ekonomisi üzerindeki etkisi çok daha fazla hissedilir olmuştur. 2015 yılında imzalanan Nükleer Anlaşma'nın ardından İran ile başta ABD olmak üzere uluslararası toplum arasında normalleşme beklenirken, Mayıs 2018'de anlaşmanın ABD tarafından tek taraflı iptal edilmesi sonrasında yaptırımlar tekrar ve daha şiddetli bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada, ABD'nin İran'a yönelik İslam Devrimi'nden sonra uyguladığı ekonomik yaptırımların etkilerinin ortaya konması amacıyla İran'ın 1978-2020 dönemine ait başlıca ekonomik göstergeleri ve dış ticaret verileri tanımsal analizlerle incelenmektedir. Yaptırım uygulanmaması ve planlanan ekonomik büyümesini sürdürmesi halinde İran ekonomisindeki muhtemel gelişmeler analize dâhil edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, özellikle 2012 sonrasında uygulanan ekonomik yaptırımların İran ekonomisini derinden etkilediği görülmüştür. Mevcut veriler dikkate alındığında, Mayıs 2018 sonrasında ABD'nin aldığı yaptırım kararlarının İran ekonomisinde daha fazla olumsuzluğa yol açabileceği ve İran'ın dış ticaret ortaklarına yansımalarının değişik boyutlarda olabileceği öngörülebilir.

Anahtar kelimeler: İran, Ekonomik Yaptırımlar, Yaptırımların Ekonomik Etkileri, Petrol İhracatı.

ABSTRACT

Sanctions, which are an alternative to the options of diplomacy and military intervention in the historical process and used to weaken the opponent, have become more preferable in the recent period. The main expectation of the sanctions is to enable the target country to change its behavior on a political, economic or military issue or to avoid certain activities. For this purpose, the target country is under political and economic pressure. Sanctions have two areas of application: political and economic. The sanctions against Iran, which are the subject matter of this study, are being applied in different dimensions after the Islamic Revolution. Since 2006, in addition to the United States, the international community has also supported sanctions against Iran. However, sanctions were applied relatively loosely in the first period. Since 2006, with the support of the international community in addition to the USA and the EU especially after 2012, the impact of the sanctions on the Iranian economy has been much more noticeable. Following the Nuclear Agreement signed in 2015, normalization was expected between Iran and the international community, especially the US. But in May 2018, after the unilateral cancellation of the agreement by the US, sanctions have begun to be applied again and more heavily. In this study, the main economic indicators and foreign trade data of Iran between the period of 1978-2018 are studied with descriptive analysis in order to reveal the effects of the economic sanctions imposed on Iran after the Islamic Revolution. In addition, the growth of Iranian GNP is analyzed considering the prospective development in Iranian economy in the case that there were no sanctions and that it maintained its planned growth rate. As a result of the analysis, it is observed that especially the economic sanctions applied after 2012 have a profound impact on the Iranian economy. Considering the available data, it can be foreseen that the sanction decisions taken by the US after May 2018 might lead to more problems in the Iranian economy and the reflections experienced on Iran's foreign trade partners might be in different dimensions.

Keywords: Iran, Economic Sanctions, Economic Effects of Sanctions, Petroleum Exports.

Makale Geliş Tarihi / Receiving Date 06.06.2023

Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date 11.06.2023

Araştırma Makalesi/Research Paper

1. GİRİŞ

Ekonomik yaptırımlar, 21. yy.'da stratejik sonuçların şekillenmesinde giderek daha da önem kazanmaktadır. Devletlerin davranışını etkilemeye çalışmak, uluslararası liderliği göstermek ve uluslararası toplumun yararına büyük ortak değerleri ifade etmek için uygulanan yaptırımlar (Brendon, 2009), askeri güç kullanarak amaca ulaşmanın risk ve maliyetinin fazla olması nedeniyle, dış politikada etkin olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sınırlı olan dış politika alternatifleri arasında bulunan yaptırımlar, diplomasi ve askeri güç arasında yer almaktadır (Davis ve Engerman, 2003).

Yaptırımlar, en temel ifadeyle, bir veya daha fazla uluslararası aktörün siyasi, ekonomik veya askeri bir amaca ulaşmak, karşı tarafın davranışlarını değiştirmek veya etkilemek amacıyla (Davis ve Engerman, 2003) bir değerden mahrum ederek cezalandırmak ve/veya önemli görülen belirli normlara uymasını sağlamak (Galtung, 1967) amacıyla yapılan girişimlerdir. Yani, yaptırımlar hedef ülkenin istenilen bir davranışa uyması ya da istenmeyen bir faaliyeti yapmaması için alınan tedbirler, tehditler veya cezalandırmalar (Galtung, 1967) olarak da tanımlanabilir. Yaptırımlar aynı zamanda bir sonraki aşama olan güç kullanımına geçiş için uygun ortamın hazırlanması ve yıpratma amacı da taşıyabilir (Küpeli, 2016).

Tarihsel süreçte çoğunlukla savaş döneminde, karşı tarafın gücünü zayıflatmak amacıyla uygulanan bu yöntemler özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra barış zamanı daha uygulanır hale gelmiştir. Dolayısıyla günümüzde, çoğunlukla bir devleti, savaşmadan istenilen noktaya getirmek amacıyla uygulanan yaptırımlara yönelik uluslararası hukuki düzenlemelerin kısmen belirsiz bırakılmasından dolayı, tercih edilirliliği artmıştır.

Temel olarak siyasi ve ekonomik olmak üzere iki şekilde uygulama alanı bulan yaptırımlardan siyasi olanlar daha çok dış politika kararlarının ilanı amacıyla kullanılırken, ekonomik yaptırımlar ise hedefe ulaşmada daha etkili rol oynamaktadır. Ekonomik yaptırımın ticari ve finansal olarak iki tür uygulama aracı bulunmaktadır. Ticari araçlarla ambargo ve boykot uygulaması hedefe yönelik ihracat ve ithalat kısıtlamalarını içermektedir. Finansal araçlar ise her türlü bankacılık ve sigorta işlemini kapsamaktadır (Acar, 2017). Ayrıca, yaptırımın muhatabı hedef ile ticari ve finansal ilişkisi bulunan üçüncü ülkeler veya üçüncü ülke şirketleri de hedef alınarak yaptırımın şiddetinin artırılması amaçlanabilmektedir. Küreselleşme ile devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığın giderek artması, ekonomik ve finansal araçların kontrol ve kapasitesini de artırmıştır. Teknolojik gelişmelerin ticari ve finansal işlemlerin takibini kolaylaştırması ise yaptırımlar lehine ortamı uygun hale getirmiştir (Küpeli, 2016).

Bu çalışmanın konusu olan İran'ın, küresel ekonomiden tecrit edilmesiyle birlikte küreselleşmenin getirdiği nimetlerden mahrum edilmesi hedefinin varlığı bilinmektedir. Özellikle yurtiçinde bol ve dolayısıyla dünyaya göre düşük fiyatta olan mal ve hizmetlerin dış pazarlara yüksek fiyattan enjekte edilebilirliği; benzer şekilde yurtiçine kıt ve dolayısıyla dünyaya göre yüksek fiyatta olan mal ve hizmetlerin dış pazarlardan düşük fiyattan temini önlenmektedir. Böylece, İran ekonomisinin dışa açılmanın dinamik ve statik etkilerinden yararlanması sınırlandırılmaktadır.

Yaptırımların ekonomik anlamda yukarıda değinilen amaçları hedefleyen uygulamalarının inceleneceği bu çalışmanın ikinci kısmında, İran'a yönelik yaptırımlar ve tarihçesi özetlenmiştir.

Üçüncü kısımda, İran ekonomisinin genel bir görünümü verilerek yaptırımlarla ortaya çıkan kırılmalar resmedilmiştir. Dördüncü kısımda, genelde dünya ve özelde de İran üzerine yaptırımlar hakkında literatür özetlenmiş, beşinci bölümde ise İran'a uygulanan yaptırımların lokomotif sektör petrol endüstrisi başta olmak üzere ekonomiye yansımaları ele alınmış ve uzun dönemli büyüme ortalamalarından hareketle farklı projeksiyonlara gidilmiştir. Sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. İRAN'A YÖNELİK YAPTIRIMLARIN TARİHÇESİ

Zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması nedeniyle Batılı güçleri cezbeden İran'a yönelik ilk ambargo uygulaması, Başbakan Musaddık'ın petrolü millileştirme kararı akabinde, 1951-1953 yılları arasında uygulanmıştır. Musaddık'ın ABD ve İngiltere destekli darbe ile yönetimden uzaklaştırılmasına müteakip ambargo uygulamasına son verilmiştir (Telci, 2018). İran'a dönük politikalar; İran'ın soğuk savaş döneminde 1947'de Truman Doktrini çerçevesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ni kuşatma ve devamında Carter Doktrini çerçevesinde Brzezinski'nin 1977'de ortaya attığı "yeşil kuşak projesi"ne dâhil edilerek SSCB'ye karşı üstlendirilen fonksiyonundan gösterdiği sapmalara projenin uygulandığı süreçte bile, Musaddık olayında olduğu gibi, yaptırımlara kolayca dönüşebilmiştir (Yetkin, 2017).

Bu bağlamda, İran'a yönelik ikinci ambargo uygulaması 1979 İran İslam Devrimi sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile yaşanan "Rehine Krizi"nde 1979-1980 döneminde yaşanmış olup, ABD'nin baskıları sonucunda İran'da petrol üretimi %75 oranında azalmış, ihracat ve ithalat durma noktasına gelmiş ve ABD bankalarında İran'ın paraları bloke edilmiştir. Rehine krizi ile ilgili yaptırımların çoğu, 1981'de krizin çözülmesiyle kaldırılmıştır (CRS, 2019). ABD, Ekim 1983'te terör eylemleri gerçekleştiren bölgesel gruplara verdiği destek gerekçesiyle tekrar İran'a yaptırımlar uygulamaya başlamıştır (CRS, 2019). İran'a yönelik baskılar 1980'li yıllarda İran-Irak Savaşı boyunca da sürdürülmüş ve pek çok ülke tarafından İran'a silah satışı yapılmamıştır (Timetürk, 2015).

ABD Başkanı Bush 29 Ocak 2002'de ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada, Kuzey Kore, İran ve Irak'ı şer eksenli olarak tanımlayarak, dünya barışını tehdit ettiklerini ileri sürmüştür (Özkan, 2003). ABD'nin Soğuk Savaşın başlamasından beri sürdürdüğü "Çevreleme" ve "Caydırıcılık" stratejisinin yanına, Eylül 2002'de "Önleyici Müdahale" stratejisini eklemiştir (Çiftçi, 2009). Bu süreçte ABD ve uluslararası yaptırımlar büyük ölçüde İran'ın nükleer programının tamamen sivil kullanım için olmasını sağlamaya odaklanmıştı (CRS, 2019). Oysa tarihsel süreçte hem İslam coğrafyasının liderliğine soyunma hem de protest grupları bünyesinde himaye etme anlayışına sahip olan İran'ın (Zeydan, 2015) özellikle bölgede caydırıcılığı sağlayan güç edinme çabaları başta ABD ve İsrail olmak üzere Batıda tehdit olarak görülmesine yol açmıştır. İran'ın ise Sovyetlerin nükleer fizikçisi Andery Saharov'dan da esinlenerek "dehşet dengesi" tezine göre hareket etmeye çalıştığı söylenebilir. Buna göre döneminin her iki dünya gücünün, yani hem ABD hem de SSCB'nin dünyayı yok edecek kapasitede silahlara sahip olması, nükleer savaş çıkmamasının yegâne garantisi olarak görülmüştü (Yetkin, 2017). Dolayısıyla rejim anlayışı ve tarihsel misyonu gereği olarak İran'ın nükleer silahlanma çabaları kendisi açısından dehşet dengesini sağlayacak bir aktör olma fonksiyonu taşıdığı açıktır.

Muhafazakâr Mahmut Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olduğu 2005'ten sonra İran'ın nükleer faaliyetlerindeki artış nedeniyle ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları da artmıştır (Tablo

1). ABD'ye ek olarak uluslararası toplum da İran'a yönelik yaptırımlara büyük destek vermiştir. Bunun sonucu olarak 2006 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) üyeleri ve Almanya (P5+1) İran'a nükleer silah çalışmaları yaptığı gerekçesiyle yeni yaptırımlar uygulanmasına karar vermişlerdir. Bu süreçte İran'a ait birçok kamu kurumu, şirket, banka ve şahıslar yaptırım listesine dâhil edilmişti (Telci, 2018). 2010-2015 döneminde, uluslararası topluluk, İran'ı nükleer programını sınırlama konusunda uzlaşmaya ikna etme hedefi doğrultusunda, ABD'nin öncülüğünde ve ABD'nin onayladığı bir yaptırım rejimi ile yakın işbirliği yapmıştır (CRS, 2019). Özellikle 2012 yılından itibaren AB'nin de devreye girmesiyle İran'ın enerji sektörü hedef alınmış, petrol ticareti ve tankerlere yapılan sigorta işlemleri durdurulmuş, ayrıca İran bankalarının SWIFT sistemi dışına itilmesiyle de İran'ın dünya ile finans bağı koparılmıştır.

Tablo 1: İran'a Yönelik Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) Kararları

KARAR NO	TARİH	KONU
1696	31.07.2006	İran'dan nükleer faaliyetlerini durdurmasını isteyen ve yaptırım tehdidinde bulunulan karar.
1737	23.12.2006	İran'ın nükleer faaliyetlerine devam etmesi, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)'nin koşullarını yerine getirmemesi ve 1696 sayılı karara uymaması üzerine İran'a IAEA ile işbirliği çağrısı yapan ve nükleer enerji ile ilgili maddelerin tedarikini yasaklayan, programla ilgili önemli kişi ve kuruluşların varlıklarını donduran karar.
1747	24.03.2007	Silah ambargosu koyan ve İran varlıklarının dondurulması uygulamasını genişleten karar.
1803	03.03.2008	Varlıkların dondurulmasını uzatan ve devletleri İran bankalarının faaliyetlerini izlemeye, İran gemilerini ve uçaklarını denetlemeye, programla ilgili kişilerin kendi topraklarındaki hareketlerini kontrol etmeye davet eden karar.
1835	27.09.2008	IAEA raporuna göre İran'ın uranyum zenginleştirme programının durdurulmaması üzerine önceki dört kararı teyit eden karar.
1929	09.06.2010	Özellikle bankaları ve finans kuruluşlarını İran ile ilgili operasyonlarında kısıtlayan kararların dikkat çektiği ve ambargonun daha da ağırlaştırıldığı karar.
1984	09.06.2011	İran Yaptırımlar Komitesi'ni destekleyen uzmanlar grubunun yetkisini bir yıl daha uzatan karar.
2049	07.06.2012	İran Yaptırımlar Komitesi'ni destekleyen uzmanlar grubunun yetkisini 13 ay daha uzatan karar.
2231	20.07.2015	Yaptırımların askıya alınması ve kaldırılmasına yönelik takvimi belirleyen ve İran'ın Ortak Kapsamlı Aksiyon Planı'na (JCPOA) uymaması halinde yaptırımların yeniden yürürlüğe girmesi hükümlerini içeren karar.

Kaynak: T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 16.10.2018.

İlimli Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinin akabinde, 2013 yılında İran ile Batılılar arasında yumuşama süreci başlamıştır. İran ve P5+1 arasında yapılan görüşmeler sonrasında Temmuz 2015'te nükleer anlaşma imzalanmış ve Ocak 2016'dan itibaren İran'a yönelik yaptırımlar önemli ölçüde kaldırılmıştır.

Kaynak: Aljazeera Türk

Ancak, ABD'de yapılan başkanlık seçimi sonrasında iktidara gelen Donald Trump, 08.05.2018'de İran'la imzalanan nükleer anlaşmadan çekildiğini açıklayarak, 12 şart öne sürmüştü (Bloomberght, 2018) ve İran'a yönelik yeni ve daha ağır yaptırımları gündeme getirmiştir. ABD'nin anlaşmadan çekilmesiyle, ABD Hazine Bakanlığı'nca 90 ve 180 günlük iki aşamalı yaptırımların uygulanmaya başlanacağı ve bu sürede sekiz ülkeye (Çin, Hindistan, Japonya, G. Kore, Tayvan, Türkiye, Yunanistan ve İtalya) petrol ithalatı ve İran'la ticaret konusunda 180 günlük muafiyet tanındığı duyurulmuştur.

ABD tarafından, 90 günlük ilk sürenin ardından, 06.08.2018 tarihinde hayata geçirilen ilk etap yaptırımlar kapsamında, İran ile ticari iş yapan şirket ve firmalardan ilişkilerine son vermeleri istenmiş, bu çerçevede devreye alınan yaptırımlar kapsamında; İran'ın ABD doları ile alışveriş yapması, altın ve diğer değerli metallerle ticaret yapması, finansal ve ticari işlemlerde İran para biriminin (IRR) kullanılması, dışarıdan borçlanması, grafit, alüminyum, çelik, kömür ve endüstriyel yazılımların ticareti, İran'dan ABD'ye yönelik gıda (havyar), halı satışı ve buna bağlı finansal işlemler ve İran'a yolcu uçağı, donanım ve hizmetlerinin satışı konularında yasaklama ve engeller getirilmiştir (T.C. Tahran BE., 2016).

Yaptırımların ikinci aşaması 04.11.2018'de yürürlüğe girmiş (T.C. Tahran BE., 2018), İran'ın petrol satışının engellenmesi ve hatta sıfıra indirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda; petrol ile alakalı ürünler, liman işleticileri, enerji, gemi taşımacılığı ve gemi inşa sektörleri, İran Merkez Bankası (CBI) ile etkileşime giren yabancı bankalar (CBI'nın yurtdışında tuttuğu rezervlere erişimi dâhil) konularında sınırlamalar getirilmiştir.

10.01.2020'de yürürlüğe giren ilave yaptırımlarda ise (Ticaret Bakanlığı, 2020);

- Önceki sektörlerle ilave olarak tekstil, maden ve inşaat sektörü ile imalat faaliyetlerinin kapsama alınması,
- Söz konusu sektörlerde faaliyet gösteren kişi ve iltisakları ile finansal, maddi veya teknolojik olarak mal ve hizmet temin edenlere yönelik yaptırım uygulanması,
- Kapsama alınan kişi ve kurumlara bankacılık veya aracılık hizmeti yapan finansal kuruluşlara müeyyide uygulanması kararları alınmıştır.

Tablo 2: Yaptırımlar Nedeniyle İran’da Yatırımlarını Durduran Şirketler

Otomotiv		Bankacılık		Enerji	
Daimler	Almanya	BPS	İtalya	Dover	ABD
Duerr	Almanya	DZ Bank	Almanya	Enige Sa	Fransa
PSA	Fransa	Deutsche Bank	Almanya	ENİ	İtalya
Hyundai	Güney Kore	Indus Ind	Hindistan	General Electric	ABD
Mazda	Japonya	UCO	Hindistan	Honeywell INtern	ABD
Renault	Fransa	Mizuho	Japonya	Idemitsu	Japonya
Scania	İsveç	Mitsubishi	Japonya	Lukoil	Rusya
Mercedes Benz	Almanya	SMBC	Japonya	OMV	Avusturya
		Wormser	Fransa	PGNiG	Polonya
		Oberbank	Avusturya	Reliance Industries	Hindistan
		BCP	İsviçre	Royal Dutch Shell	Hollanda
		KBC Bank	Belçika	Saras SpA	İtalya
				Total SA	Fransa
				Wintershall AG	Almanya
				Quercus	İngiltere
Havacılık ve Diğer Sektörler		Sigortacılık		Taşıma	
Airbus	Fransa	Allianz	Almanya	CMA CGM	Fransa
Boeing	ABD	AXA	Fransa	Hapag-Lloyd	Almanya
ATR	Fransa	Chubb Ltd.	ABD	Hyundai (HHI)	Güney Kore
Torn AS	Danimarka	Lloyd’s of London	İngiltere	Maersk Tankers	Danimarka
Siemens	Almanya	Scor Se	Fransa	MSC	İsviçre
Herrenknecht	Almanya	Valius Holdings	ABD		
Danieli	İtalya	United India Ins.	Hindistan		

Kaynak: Çakır, M. (2018). Yabancı Sermaye Çıkışı İran Ekonomisini Nasıl Etkiler?

Yaptırımlar, İran ile ticareti sürdüren diğer ülkeleri de kapsayacak şekilde uygulanacağı için, yaptırımların üçüncü ülkeleri etkileme kapasitesi de bulunmaktadır. Bu nedenle yaptırım kararları akabinde İran’da yatırım yapan birçok küresel şirket İran’dan ayrılmıştır. Bu süreçte yaklaşık 100 kadar uluslararası şirketin İran’dan ayrıldığı gözlenmiştir.

Yaptırımların uygulanmasında kararlı olan ABD karşısında E3 ülkeleri Almanya, Fransa ve İngiltere ise İran’da yaşanabilecek muhtemel bir istikrarsızlığın Avrupa’yı olumsuz etkilemesini önlemek amacıyla, 31.01.2019 tarihinde yaptırımların Avrupa Birliği (AB) - İran ticaretine olumsuz etkisini azaltacak INSTEX¹ sistemini (Aslan, 2019) hayata geçirmişlerdir.

Bu kapsamda, önceki tecrübelerden de hareketle, yaptırımların İran iç politikası, ekonomisi ve sosyal hayatına ciddi etkilerinin olacağı muhtemeldir. Ayrıca İran’a yönelik yaptırımların asıl hedefinin rejim değişikliği olduğu iddialarının da İran’ı var olma psikolojisi içine sokabileceği (O’Sullivan, 2010) ileri sürülmektedir. ABD’nin yaptırımların tavizsiz uygulanması konusundaki hassasiyetinin İran dış politikası ve uluslararası ticarete de önemli yansımalarının olacağı, hatta son dönemde ABD ile İran arasında zaman zaman Basra Körfezi’nde yaşanan siyasi krizin askeri bir çatışmaya dönüşmesi durumunda sadece ticaretin değil, siyasi dengelerin de değişmesine neden olabileceği öngörülmektedir.

¹ INSTEX (Instrument in Support of Trade Exchange) Sistemi, bir tür özel ödeme aracı olup, İran’daki işletmelerle AB’deki şirketlerin sadece gıda, ilaç ve tıbbi malzeme gibi sınırlı bir ürün demetiyle ilgili ticari faaliyetlerden doğan paranın transferinde kullanılacaktır.

3. İRAN EKONOMİSİNİN GENEL DURUMU

İran'a yönelik son dönemlerde gündeme getirilen yaptırımların daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla İran ekonomisi hakkında genel bir bilgilenmeye ihtiyaç vardır. Özellikle ekonomisinde ve ihracatında önemli bir yer tutan petrol gelirlerinden mahrum bırakılma önemli bir damarının kesilmesi özelliği taşımaktadır. Benzer şekilde dış satışlar ve ödemelerde kısıtlamalar İran'ın sermaye hareketliliğinden mahrum kalmasına ve hatta ülkeden çıkan yabancı sermayenin ilk etapta kur üzerine yarattığı yansımalar, daha sonra ithal mal ve girdi gücüne bağlı olarak enflasyon, üretimsizlik, işsizlik ve en nihayetinde refahta azalışlar yarattığı söylenebilir.

Genç nüfusu ve zengin doğal kaynaklarıyla bölgede ve dünyada stratejik bir öneme sahip olan İran dünya genelinde 34 trilyon m³ ile ikinci büyüklükteki doğalgaz, 208 milyar varil ile dördüncü büyüklükteki petrol rezervine (OPEC, 2020) sahip, 83,2 milyon nüfusu ve 440 milyar dolarlık gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) (2019) ve jeopolitik konumu ile önemli bir bölge ülkesidir.

İran'da 2011-2020 dönemini kapsayan 5. ve 6. beş yıllık kalkınma planlarında yıllık ortalama %8 ekonomik büyüme oranı öngörülmüştür. Bu hedefe ulaşmak için de yıllık 30-50 milyar dolar doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYY) gerektiği belirtilmiştir.

İran ekonomisinin temel sorunları; tam anlamıyla pazar ekonomisine sahip olmaması, kamu kesiminin büyüklüğü ve korumacılığın etkin olması (UIB, 2017), yaptırımlar nedeniyle uluslararası pazardan tecrit edilmesi ve ekonomisinin petro-kimya, otomotiv ve bankacılık sektörleri üzerine kurgulanması (Şahed, 2018) olarak gösterilebilir. Gelirinin önemli bir kısmının petrol üretimi ve ihracatına bağlı olması, yıllık döviz gelirinin %80'inden ve yıllık devlet finansmanının %70'inden fazlasının petrol ihracatından (Amuzegar, 2016) karşılanması nedeniyle, petrol ihracatı ve/veya fiyatlarında yaşanacak değişimler ekonomi üzerinde belirsizlik oluşturmaktadır. Bunun yanında yıllık bütçelerini açıklama zorunluluğu bulunmayan, vergiden muaf ve sadece dini lidere hesap veren Bonyadların (vakıflar) ekonomideki etkinliği ekonomik çözümsüzlüğü artırmaktadır (Taşkın, 2008).

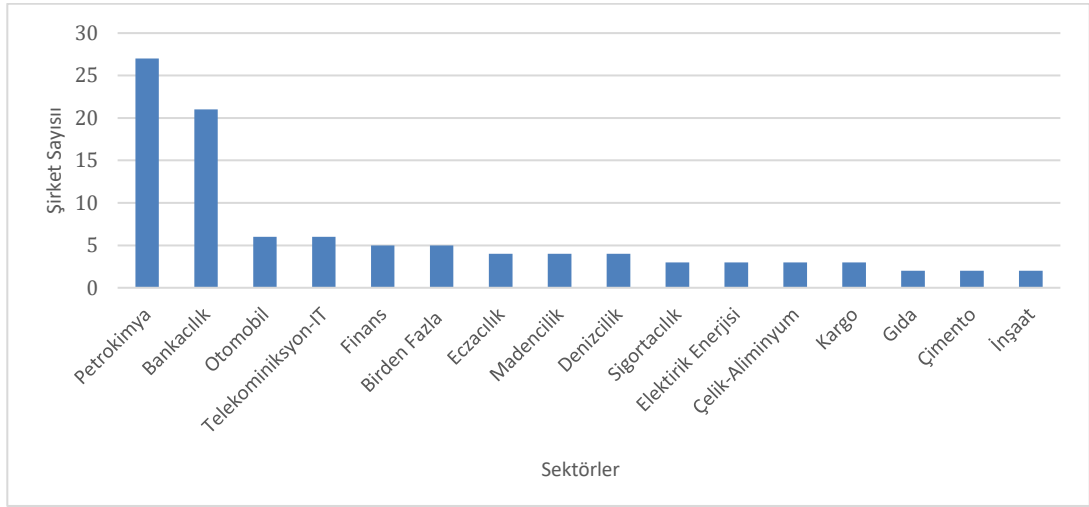
Aşağıda, çeşitli makroekonomik göstergeler itibariyle İran ekonomisindeki gelişmeler sunulmaktadır.

3.1. Şirketlerin Sektörel Dağılımı

İran'ın en büyük 100 şirketinin sektörel dağılımına bakıldığında %27'sinin petrokimya, %21'inin bankacılık ve %5'inin finans ve diğerlerinin oluşturduğu görülmektedir (Şekil 1). Dolayısıyla yaptırımların ekonominin %70'ten fazlasını etkilediği anlaşılmaktadır.

Ekonomisinin temeli petrol ve petrol ürünleri ihracatına dayanan İran'da özellikle 2012 yılından itibaren uygulanan yaptırımlarla, petrol üretim ve ihracatı önemli oranda etkilenmiştir.

Şekil 1: İran'ın En Büyük 100 Şirketin Sektörel dağılımı

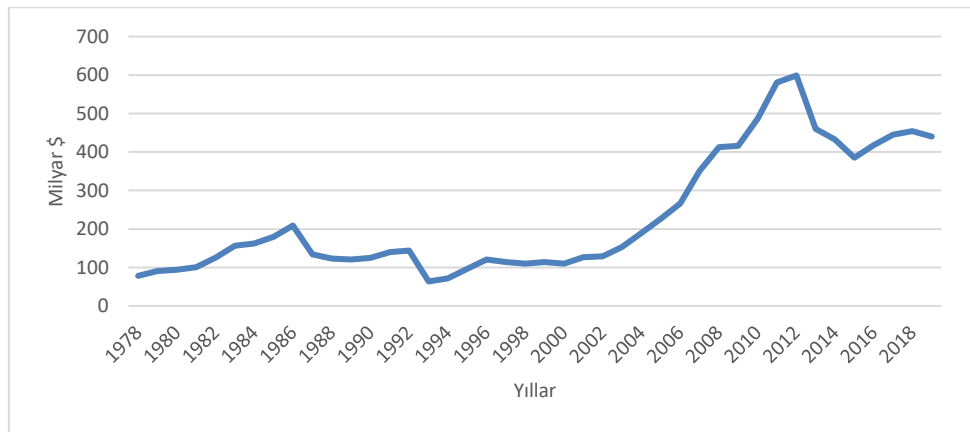

Kaynak: Şahed, B.(2018). İran Ekonomisinin Genel Yapısı, ABD'nin Yaptırımları ve İran-Türkiye İlişkileri. Tebriz Araştırmalar Enstitüsü. 2018.

3.2. GSYİH'da Gelişmeler

Şekil 2'de İran İslam Devrimi'nden sonra GSYİH'deki değişimler görülmektedir. 1978'de 77,9 milyar \$ olan GSYİH, 1986'ya kadar artış kaydetmiş ve 209 milyar \$'a ulaşmıştır. 1987'de yaşanan düşüşle 134 milyar \$'a gerileyen GSYİH rakamı, 1992'ye kadar yükselişe devam etmiş ve 1993'te 1978 seviyesinin gerisine 63 milyar \$ seviyesine inmiştir. Bu dönemde yaşanan gerilemenin, İran-Irak Savaşı sonrası toparlanma süreci ile 1990-1995 arasında dünya genelinde yaşanan durgunluktan kaynaklandığı söylenebilir. 1993-2012 arasında ise GSYİH'de düzenli artış yaşanmış, 2012'de 598 milyar \$ seviyesine ulaşılmıştır. Ancak 2012'de, AB'nin de devreye girmesiyle yaptırımların artan etkisi sonucunda GSYİH gerileme aşamasına girmiş ve 2019'de 440 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2: GSYİH (Milyar \$)

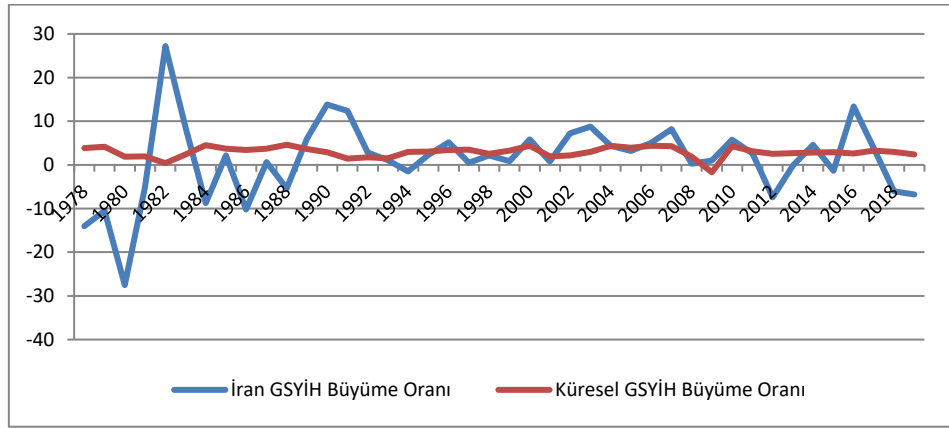

Kaynak: World Bank Databank verilerinden türetilmiştir.

Şekil 3'te dünyada ve İran'da 1978-2019 dönemi GSYİH büyüme oranları görülmektedir. 1978-2019 döneminde ortalama %1,3; 1990-2019 döneminde %3,08; 2000-2019 döneminde

%2,65 ve 2010-2019 döneminde ise %0,84 büyümeye görülmüştür. 1978-1988 dönemi hem devrim sonrası hem de Irak Savaşı'nın etkisiyle sürekli negatif büyümelerle geçmiş, hatta 1978-1980 dönemi sırasıyla %-14, %-10,5 ve %-27,5 gibi büyük oranlarda negatif büyümeler yaşanmıştır.

Şekil 3: GSYİH Büyüme Oranları (%)

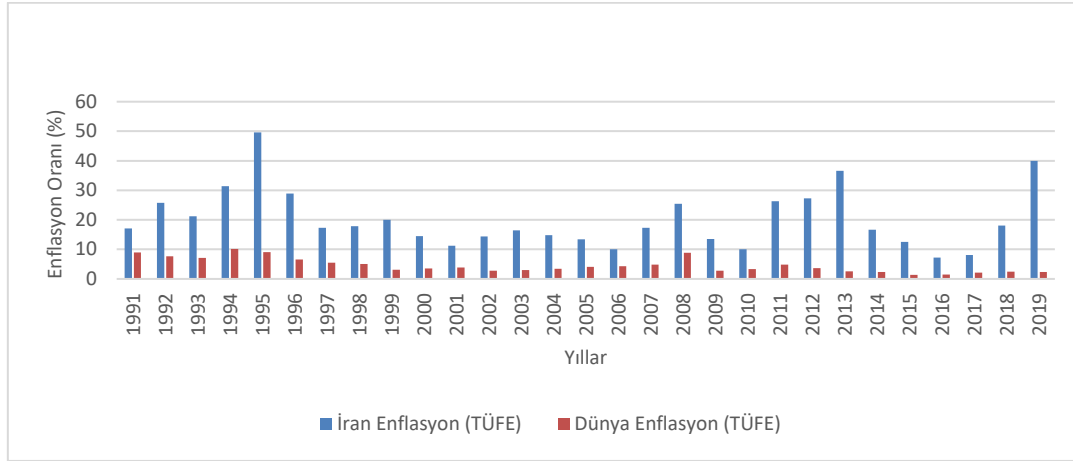
Kaynak: World Bank Databank verilerinden türetilmiştir.

2012'den sonra yaptırımların etkisiyle benzer şekilde negatif büyüme oranları yaşanmıştır. Söz konusu dönemler İran için olağan dışı dönemler olmuştur. Bu nedenle normal şartlar altında İran ekonomisinin büyüme potansiyelinin daha sağlıklı görülebilmesi amacıyla, savaş ve siyasi çalkantının nispeten az gerçekleştiği 1989-2011 arasında ise ortalama %4,28 oranında büyüme kaydedildiğini belirtmek gerekir. Aynı dönemleri dünya ekonomisi açısından incelendiğinde ise pek fazla değişiklik olmadığı ve 1978-2019 döneminde küresel ekonominin ortalama %2,93 oranında büyüdüğü görülmektedir. İran ekonomisi yaptırımların etkisi ile genel olarak dünya büyüme ortalamasının yarı değerine bile ulaşamamıştır.

3.3. Enflasyon

1991-2019 döneminde İran'da %7 ile %49 arasında değişen enflasyon oranları yaşanmış olmakla birlikte dönem için ortalama enflasyon rakamı %20,1 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde enflasyon rakamının dünya ortalaması ise %4,52 olmuştur (Şekil 4). Öte yandan, nispeten kapalı ve devlet kontrolünde bir ekonomiye sahip İran'da (Taşkın, 2008), hem işsizlik hem de enflasyon rakamlarının fiili durumu tam yansıtmaması muhtemeldir.

Şekil 4: Enflasyon Oranı

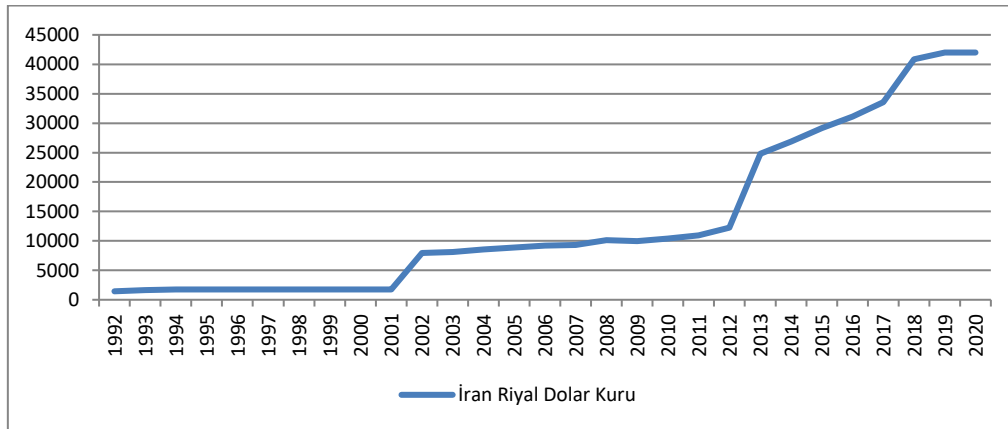

Kaynak: World Bank Databank verilerinden türetilmiştir.

3.4. Döviz Kuru

Şekil 6'da İran Riyali'nin dolar kuru yer almaktadır. Uygulanan sübvansiyonlar ve ekonominin kontrol altında tutuluyor olmasından hareketle 1992-2001 döneminde döviz kuru sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmuş ve resmi enflasyon oranlarına uygun artışına izin verilmiştir. 2012'de uygulamaya başlanan yaptırımlar sonrasında kur hızla artarak, 2018'de 40.700 Tümen'e ulaşmıştır. Bu nedenle Kasım 2018'de ise 1 \$=42.000 Tümen seviyesinde sabit kur uygulamasına geçilirken, serbest piyasada döviz kuru ayrıca belirlenmiştir.

Şekil 6: IRR'nin Dolar Kuru

Kaynak: İran Merkez Bankası Verilerinden Türetilmiştir.

Petrol üretimi ve ihracatının sektöre uğraması ve yabancı sermayenin ülkeyi terk etmesiyle döviz gereksiniminde ortaya çıkan artışlar değerlendirildiğinde, İran ekonomisinin artan kurlar nedeniyle enflasyonist süreçleri tecrübe ettiği dikkat çekmektedir. Ayrıca kapanan işletmelere bağlı olarak istihdamdaki düşüşlerin varlığı belirgin bir şekilde gözlenmektedir. İthalat yapma güçlüklerinin neden olduğu mal ve girdi kıtlıkları içeride hem tüketimi hem de firma üretimlerini sektöre uğratarak olumsuz yansımalar yaratmaktadır. Diğer taraftan yaptırımlara dayalı olarak ortaya çıkan kurlarda ani sıçramanın dolar bazında ulusal hasılayı da baskıladığı ve hatta düşürdüğü gözükmektedir.

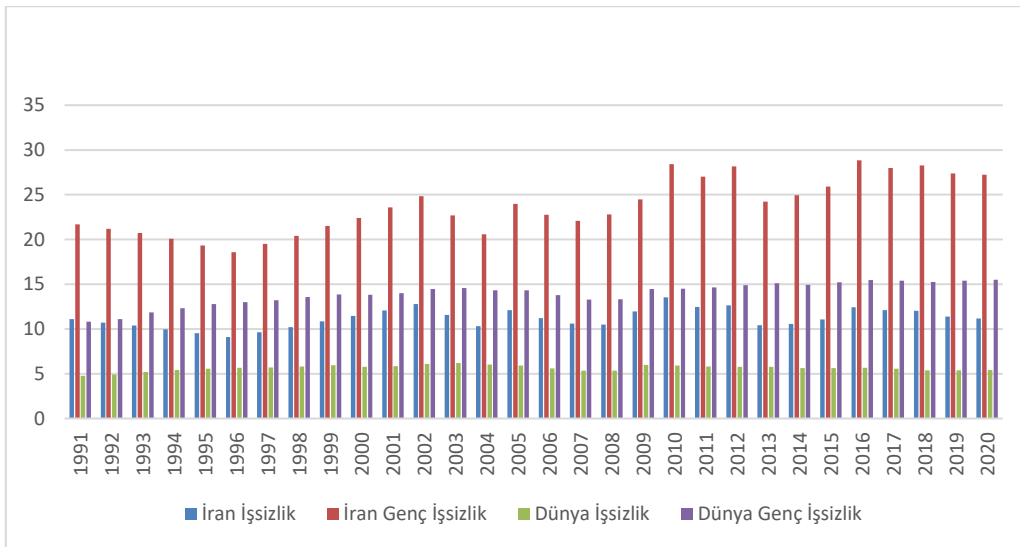
Ekonomik büyüme, enflasyon ve döviz kurunu birlikte değerlendirdiğimizde ise; Riyal cinsinden GSYİH'nin, enflasyon ve büyüme oranları dahil edilerek, güncel kur üzerinden dolar karşılığının, 2013 dışında, şekil-2'de verilen değerlere çok yakın rakamlar olduğu hesaplanmıştır. 2014-2018 için hesaplanan GSYİH rakamları ise +/- %4 fark ile birbirlerine çok yakın değerler olarak bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle büyüme, enflasyon ve döviz kuru rakamlarının tutarlı olduğu söylenebilir. 2013'teki farkın ise döviz kurunun bir önceki seneye göre düşük olması, buna karşın enflasyonun %36 seviyesinde gerçekleşmesinden kaynaklandığı belirtilebilir.

Ancak hesaplanan iki ayrı GSYİH arasındaki farkın Kasım 2018'de sabit kur uygulamasına geçilmesi sonrasında çok fazla arttığı ve yerel para birimi ile hesaplanan GSYİH'nin gerçeği yansıtmaktan uzak olduğu, zira sabit kur ile GSYİH'nin 783 milyar dolar iken, serbest piyasada uygulanan kur ile GSYİH'nin 240 milyar dolara gerilediği görülmektedir.

3.5. İşsizlik Oranları

1991-2020 döneminde işsizlik rakamları %9-13 arasında hareket etmiş ve ortalama işsizlik %11,19 olarak gerçekleşmiştir (Şekil 7). Aynı dönemde genç işsizliği ise %18-28 arasında hareketle ortalama %23,72 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde dünya genelinde işsizlik %5,63 ve genç işsizliği ise %13,97 olmuştur. İşsizlik oranı dünya ortalamasının yaklaşık 2 katı düzeyindedir.

Şekil 7: İşsizlik Oranı

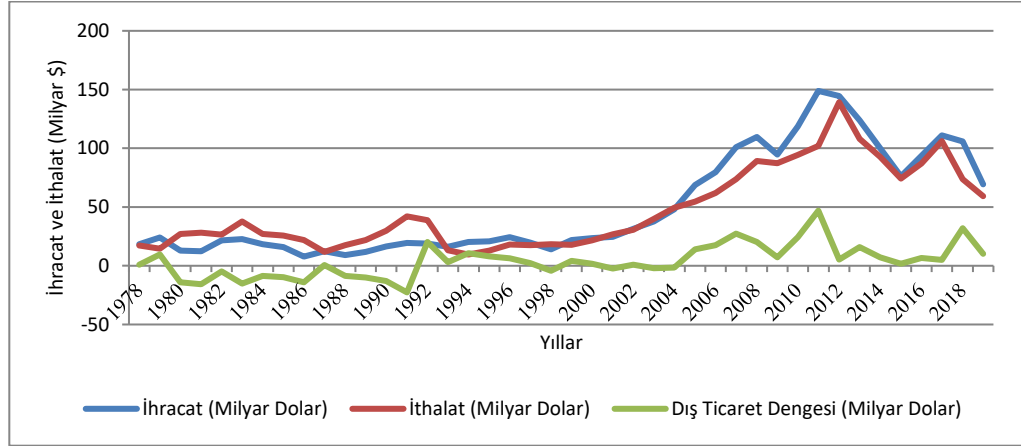
Kaynak: World Bank Databank verilerinden türetilmiştir.

3.6. Dış Ticaret

Şekil 8'de ihracat, ithalat ve cari denge rakamları verilmektedir. Büyük oranda petrol satışlarına dayalı ihracat rakamları 1978-2002 döneminde, konjonktüre bağlı olarak, 8-32 milyar \$ aralığında seyretmiştir. 2003-2012 aralığında düzenli artışla 148 milyar \$'a ulaşan ihracat rakamları, yaptırımların da etkisiyle 2012'den itibaren düşüş göstermiş, 2015'te nükleer anlaşmanın imzalanması ile tekrar toparlanma sağlasa da ABD yönetiminin anlaşmadan çekilerek yaptırımları uygulamaya başlaması ile 2019'da 69,33 milyar \$'a gerilemiştir. 1978-2019 döneminde yıllık ortalama ihracat miktarı 49,75 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. İthalat rakamları ise, 1978-1991 döneminde çoğunlukla ihracat rakamlarının üzerinde kalarak cari açık, diğer yıllarda ise İran dış ticareti sürekli fazla vermiştir. İthalatın dönem ortalaması ise 46,82 milyar \$

olmuştur. İran ekonomisinde özellikle 1992’den itibaren, 2001 yılı hariç, sürekli dış ticaret fazlası vermesi dış borçlulukta bir yükün oluşmamasına da neden olmuştur denilebilir.

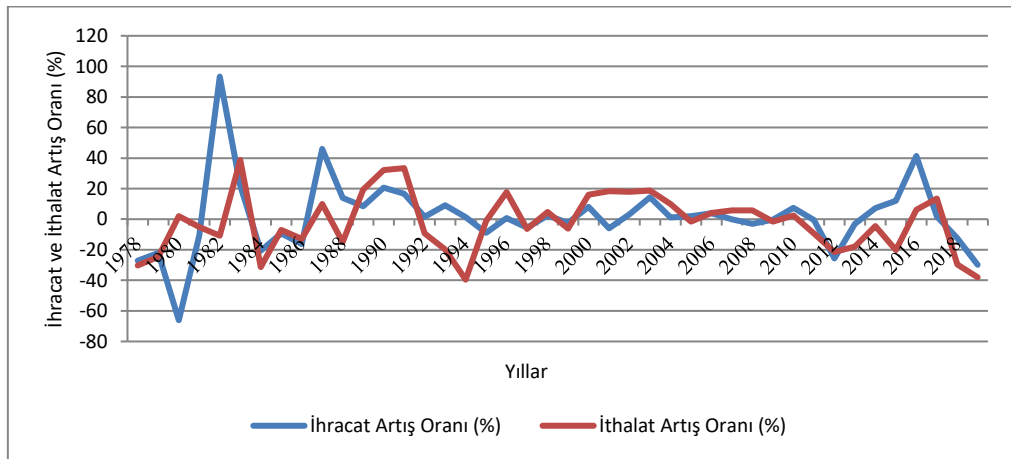
Şekil 8: İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Dengesi (Milyar Dolar)

Kaynak: World Bank Databank verilerinden türetilmiştir.

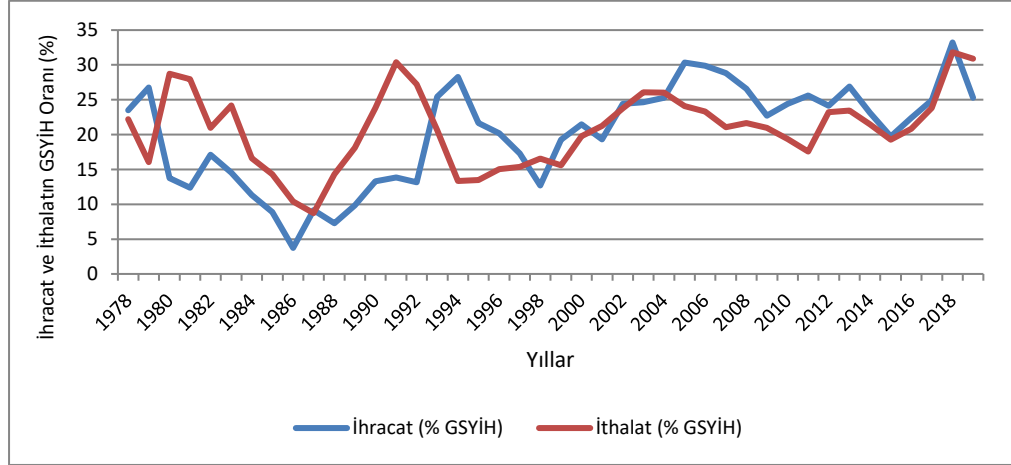
Şekil 9’da ihracat ve ithalat artışları verilmektedir. 1978-2019 döneminde ihracatta büyük iniş-çıkışlar yaşanmış ve dönemin yaklaşık yarısında negatif büyüme oranı görülmüş olup, dönem ortalamasında ihracat %2,76 büyümüştür. İthalatta da benzer bir durumla karşılaşmış, dönemin yarıdan fazlasında negatif büyüme oranı gerçekleşmiş, dönem ortalamasında ithalat %0,48 azalmıştır. Özellikle yaptırımların etkili olduğu 2018-2019 döneminde ihracatta %12,46 ve %29,85, ithalatta da %29,54 ve %38,09 küçülme yaşanmıştır.

Şekil 9: İhracat ve İthalat Artış Oranları (%)

Kaynak: World Bank Databank verilerinden türetilmiştir.

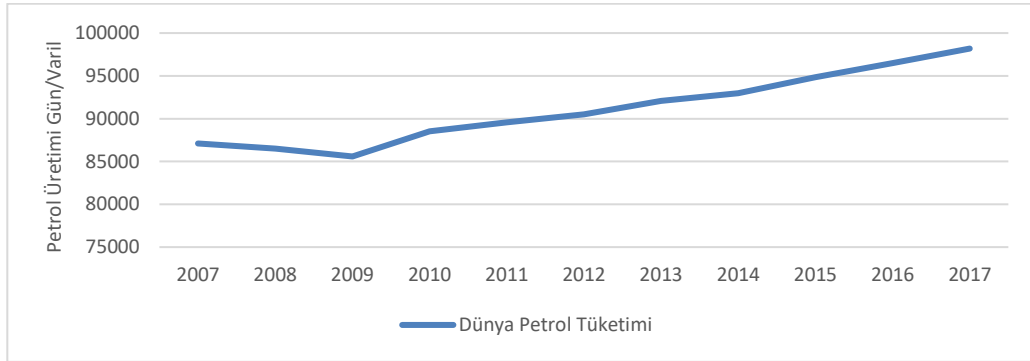
Şekil 10’da 1978-2019 dönemine ait ihracat ve ithalatın GSMH’ye oranları verilmektedir. 1978-1979 döneminde ihracat oranları GSYİH’nin %23-25 civarında iken, 1980-1992 döneminde %7-13 aralığında seyretmiştir. 1993-2019 döneminde ise %17-33 aralığında değişmiş, 1978-2019 döneminin ortalaması %20,15 olarak gerçekleşmiştir. İthalat ise 1986-1988 ve 1993-1999 yıllarında GSYİH’nin %8-10 ve %13-16 aralığına düşüşler dışında, genel itibarıyla %22-25 aralığını korumuş, 1978-2019 dönem ortalaması %20,80 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 10: İhracat ve İthalatın GSYİH'ye Oranı (%)

Kaynak: World Bank Databank verilerinden türetilmiştir.

3.7. Petrol (Üretim, Tüketim, İthalat, İhracat, Fiyat)

Şekil 11’de, 2007-2019 döneminde günlük küresel petrol tüketimi verilmektedir. 2007 yılında günlük 87,10 milyon varil olan günlük küresel tüketim, 2019 yılı itibariyle 99,67 milyon varile ulaşmış, dönem ortalamasında %1,17, son üç yılda ise %1,7’lik artış kaydedilmiştir.

Şekil 11: Günlük Küresel Petrol Tüketimi

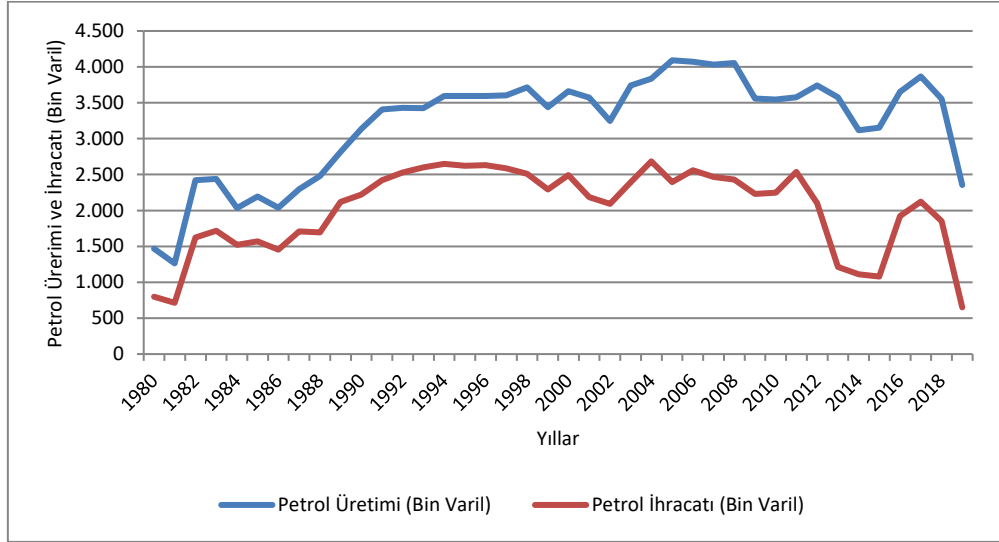
Kaynak: World Bank Databank verilerinden türetilmiştir.

Şekil 12’de, 1980-2019 döneminde İran’ın petrol üretim ve petrol ihracat miktarları verilmektedir. Petrol üretimi 1980’den itibaren yıllar itibarıyla artış kaydetmiş ve 1990’dan itibaren de 3 milyon varil/gün, 2005’te ise 4 milyon varil/gün miktarını aşmıştır. 2009’da ise küresel krizin etkisiyle tekrar 3,5 milyon varil/gün miktarına gerileyen petrol üretimi, 2018’e kadar aynı miktar etrafından seyrederken, 2019’da 2,35 milyon varil/gün miktarına gerilemiştir. Aynı dönemde İran’ın petrol ihracatı ise, 1989’da 2 milyon varil/gün miktarını aşarak her geçen yıl artış kaydetmiştir. 2011-2013 döneminde ise ambargoların etkisiyle ihracat %50 azalarak, 2013’te 1,21 milyon varil seviyesine gerilemiştir. Nükleer anlaşmanın etkisiyle 2016-2018 arasında tekrar 2 milyon varil/gün seviyelerine çıkan petrol ihracatı 2019’da 651 bin varil/gün seviyesine gerilemiştir.

Ayrıca 1980-1981’de üretilen petrolün yaklaşık %55’i ihraç edilirken, oran 1982-2012 döneminde %56-75 aralığında hareket etmiştir. 2013-2016 döneminde ise yaklaşık %35’e

düşmüştür. 1980-2019 döneminde ortalama olarak üretilen petrolün %63,8'i ihraç edilmiştir. İran'ın petrol üretim ve ihracat miktarlarının yaptırımlardan önemli ölçüde etkilendiği açıktır.

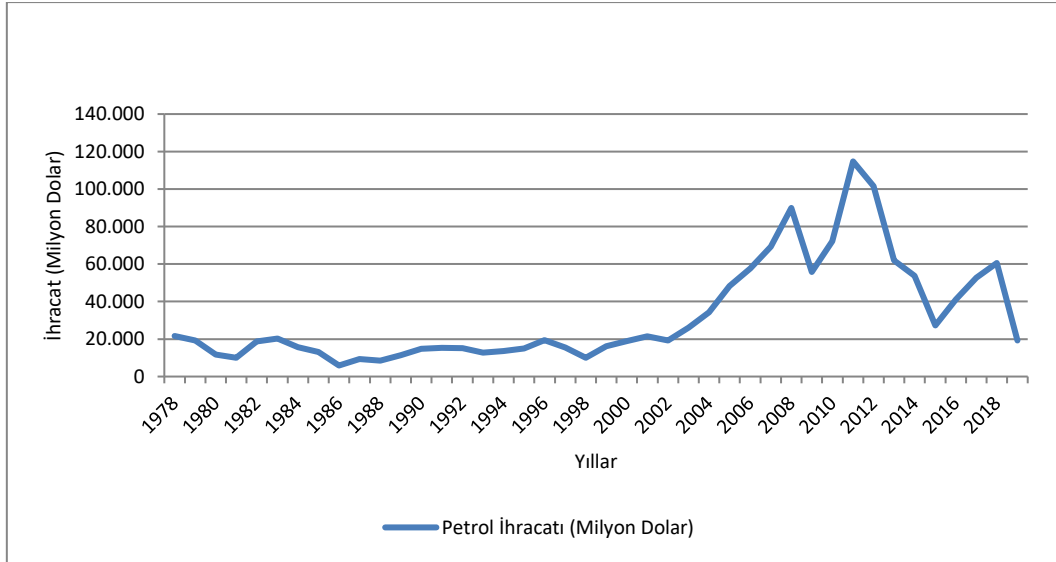
Şekil 12: İran'ın Petrol Üretimi ve İhracatı (Bin Varil)

Kaynak: OPEC Databank verilerinden türetilmiştir.

Şekil 13'te 1980-2019 döneminde İran'ın petrol ihracat rakamları verilmektedir. 1986-2004 arasında petrol üretim ve ihracat miktarlarının yüksek olmasına rağmen, petrol fiyatlarının düşük olmasından dolayı petrol ihracat rakamları 6-26 milyar \$ aralığında kalmıştır. 2004-2014 döneminde petrol fiyatlarını yükselmesine paralel olarak petrol ihracat gelirlerinde artış kaydedilmiş ve 2011'de 114,75 milyar \$'a kadar çıkmıştır. Ancak ambargoların etkisiyle petrol ihracatı azalmış ve 2013'te 61,92 milyar \$'a, 2019'da ise 19,23 milyar \$'a gerilemiştir.

Şekil 13: İran'ın Petrol İhracat Rakamları (Milyar \$)

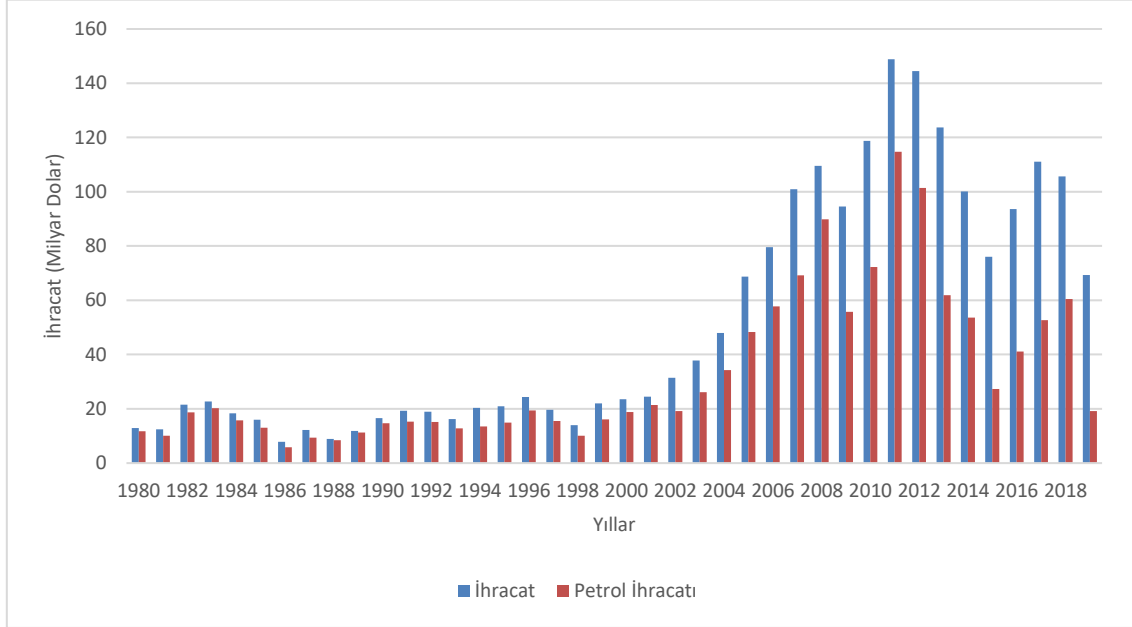

Kaynak: OPEC Databank Verilerinden Türetilmiştir.

Şekil 14'te 1980-2019 dönemi için toplam ihracat ve petrol ihracatı rakamları verilmektedir. 1980-2012 döneminde petrol toplam ihracatın önemli bir bölümünü oluştururken, 2013'ten itibaren ambargoların da etkisiyle petrol dışı ihracat artış kaydetmiştir. 1978-1980 döneminde

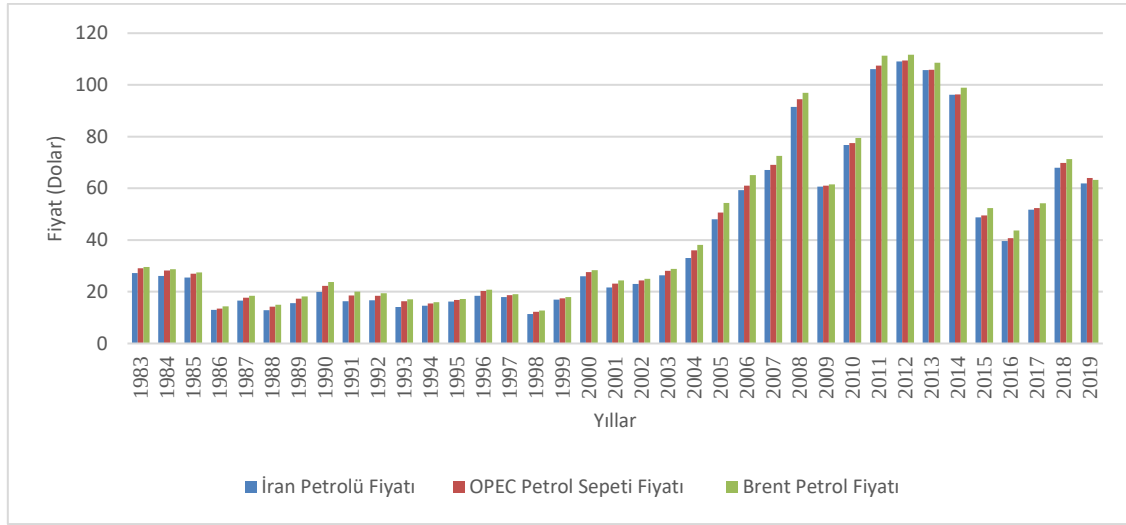
toplam ihracat içinde petrol ihracatının payı ortalama %95 civarında iken, 1980-2012 döneminde %60-90 aralığında seyretmiş, 2013-2019 döneminde ise büyük düşüş yaşamış ve %35'lere gerilemiştir. 1978-2019 dönemi boyunca toplam ihracat içinde petrol ihracatı oranı ortalaması %56 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 14: Petrol İhracatının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)

Kaynak: OPEC Bank Databank verilerinden türetilmiştir.

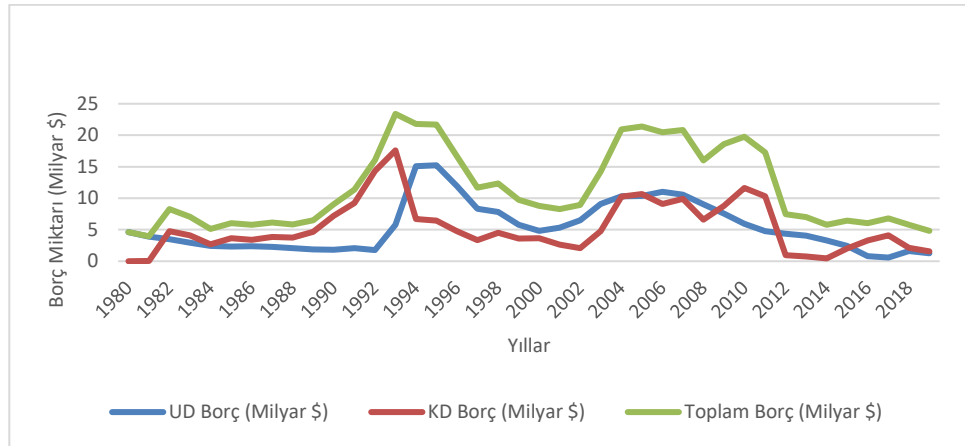
Şekil 15'te Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) Petrol Sepeti (OPS), Brent Petrolü ve İran petrolünün varil fiyatları verilmektedir. 1986 yılında 13,5 \$ olan bir varil OPS petrolünün değeri, 2004'e kadar muhtelif iniş ve çıkışlarla birlikte 35 \$ seviyesini görmüştür. 2005-2010 döneminde 55-78 \$ bandında kalan petrol fiyatı, 2011-2014 döneminde 100 \$'ın üzerine çıkarak, 109,79 \$ olmuştur. 2015 yılında ani düşüşle yaklaşık %50 değer kaybeden petrol 51,4 \$, 2016'da ise 41,66 \$ seviyesine inerek son 15 yılın en düşük seviyesini görmüştür. 1983-2019 dönemi ortalama petrol fiyatı ise 41,55 \$ olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanında, İran petrol fiyatı OPS fiyatının 0,5 ile 2, Brent petrol fiyatının ise 0,9 ile 6,5 \$ altında gerçekleşmiştir.

Şekil 15: İran ve OPEC Petrol Sepeti Varil Fiyatı (\$)

Kaynak: OPEC Databank verilerinden türetilmiştir.

3.8. Dış Borç

Şekil 16'da 1980-2019 döneminde İran'ın dış borç miktarları verilmektedir. Dış borcunun önemli bir kısmı uzun dönem borç olup, 1992-1993 ve 2004-2011 döneminde toplam borcu artış kaydetmiştir. Bununla birlikte, toplam borç miktarının dönem ortalaması 11,47 milyar \$, 2019'da ise 4,83 milyar \$ gibi çok düşüktür. Dış ticaret fazlası vermesinin dış borç miktarının düşük olmasında etken olduğu söylenebilir.

Şekil 16: İran'ın Dış Borç Miktarı (Milyar \$)

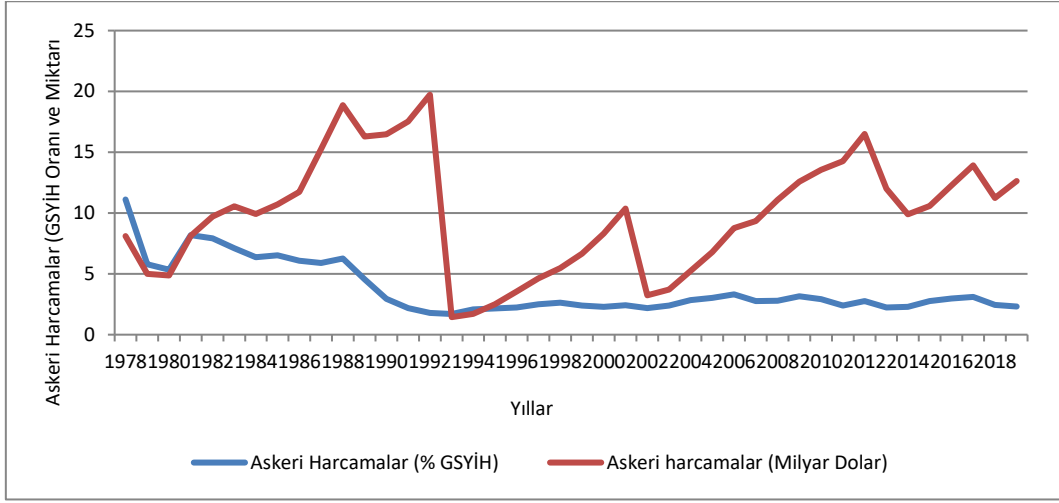
Kaynak: World Bank Databank verilerinden türetilmiştir.

3.9. Askeri Harcamalar

Şekil 17'de 1978-2019 dönemine ait İran'ın askeri harcamaları ve bu harcamaların GSYİH'ye oranı verilmektedir. 1992'ye kadar sürekli artış kaydeden askeri harcamalar ortalama 8-20 milyar \$ arasında seyretmiştir. 1993'ten itibaren hızla 1,44 milyar \$ seviyesine ve 2008'den itibaren tekrar 10 milyar \$'ın üzerine çıkan harcamalar, 2008-2019 arasında 10-16,5 milyar \$ seviyesinde kalmıştır. Tüm dönem ortalaması ise 9,88 milyar dolar olmuştur. Askeri harcamaların GSYİH oranı ise %1,7 ile %11 arasında seyretmiştir. Irak Savaşı dâhil sürekli çatışmaların yaşandığı bir coğrafyada olmasına rağmen, askeri harcamaların düşük olmasının asıl nedeninin ise ülke

ekonomisinde etkin konumda bulunan vakıfları kontrol eden Devrim Muhafızları Ordusu (DMO)'nun (Taşkın, 2008), askeri harcamaları kamufle etmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Şekil 17: Askeri Harcamalar (GSYİH Oranı ve Miktar)

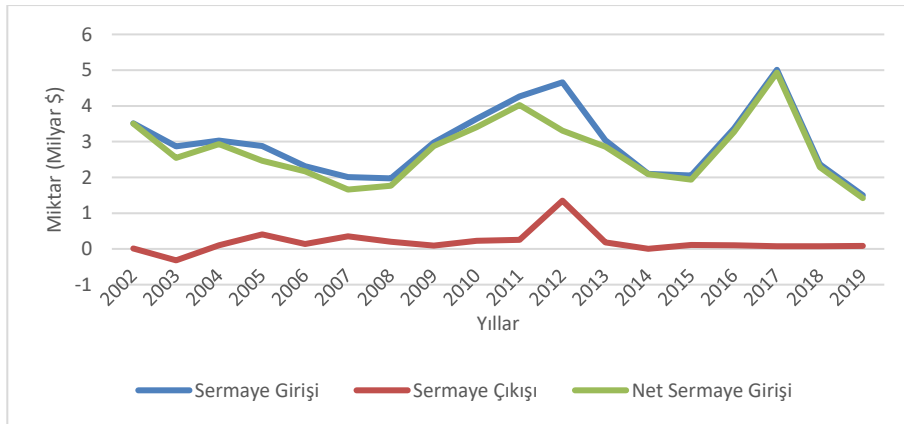

Kaynak: World Bank Databank verilerinden türetilmiştir.

3.10. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Şekil 18'de 2002-2019 dönemine ait doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY) giriş ve çıkışları verilmektedir. 2002'ye kadarki dönemde DYY miktarları ihmal edilebilir seviyede olduğu için dikkate alınmamıştır. 2002'den sonra artmaya başlayan DYY girişleri 3,51 milyar dolardan 2017 yılında 5,01 milyar dolara kadar çıkmıştır. Ancak yaptırımların etkisiyle yabancı şirketlerin İran pazarını terk etmesiyle 2019'da 1,5 milyar dolara gerilemiştir.

Şekil 18: DYY Miktarı (Milyar \$)

Kaynak: World Bank Databank verilerinden türetilmiştir.

4. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Yatırımların etkileri ile ilgili çalışmalarda iki görüş bulunmaktadır. İlk görüş, birkaç istisna dışında, yatırımların etkisiz bir araç olduğunu ve hatta ülkelerin kendi kendine yeterliliğini sağlayacağını, diğer görüş ise belirli şartlar altında etkili bir araç olduğunu ileri sürer. Yatırımların hedef ülke ekonomileri üzerine etkisini araştıran çalışmalar, yatırımların ekonomi

üzerinde (*ticaret, GSYİH, büyüme oranı ve finans*) olumsuz etkileri olduğunu ve en çok yaptırımlara konu ülkedeki yoksul kesimi etkilediğini ortaya koymaktadır (Tablo 3).

Tablo 3: Literatür Araştırması

Yazar ve Yıl	Araştırma Konusu	Sonuç
Neuenkirch ve Neumeier, 2016	ABD ekonomik yaptırımlarının, 1982-2011 döneminde hedef ülkelerin yoksulluk açığı üzerindeki etkisi.	ABD yaptırımlarının yoksulluk içinde yaşayanları olumsuz etkilediği, yaptırımların ciddiyle uygulanmasının yoksulluğa etkisini arttırdığı, ABD dışında geniş kapsamlı yaptırımların etkisinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.
Tuzova ve Qayum, 2016	Rusya'ya uygulanan yaptırımlar ve petrol fiyatlarının enerji politikalarına ve makro ekonomik göstergelere etkisi.	Yaptırımların ve petrol fiyatları şokunun iki yıllık süreçte reel GSYİH'yi %19 oranında daralttığı görülmüştür.
Caruso, 2003	Ekonomik negatif yaptırımların uluslararası ticaret üzerine etkisi.	Yaptırımların ABD, G7 ve yaptırım uygulanan ülkeler arasındaki uluslararası ticareti negatif yönde etkilediği, ancak bu etkinin kapsamlı yaptırımlarda büyük etkiye sahip olduğu, sınırlı ve ılımlı yaptırımlarda aynı etkiyi göstermediği bulunmuştur.
Mazro ve Njanike, 2011	Zimbabve üzerine yapılan çalışmada yaptırımların ülkenin finansal hizmetlerine etkileri.	Yaptırımların ülkenin finansal hizmetleri (akreditif, para transferi ve diğer hesaplar) üzerinde olumsuz etkileri olduğu tespit edilmiştir.
Coleman, 2000	Yaptırımların ticaret, yatırım ve ekonomi üzerine etkilerinin farklı sektörlerde incelenmesi.	Ulaştırma sektöründe yaptırımların olumlu, bankacılık ve telekomünikasyon sektöründe ise olumsuz etkileri olduğu bulunmuştur.
Boone vd. 1997	Yaptırımların Irak halkının yoksulluk seviyesine etkileri.	Yaptırımların Irak halkının yoksulluk seviyesini artırdığı ve gıda güvenliği konusunu ön plana çıkardığı görülmüştür.
Kitous vd. 2013 küçük	Yaptırımların İran petrol ve gaz endüstrisine etkilerinin beş ayrı senaryo üzerinden incelenmesi.	Bir senaryoda koalisyonun uyguladığı yaptırımların İran ekonomisini etkilemediği, diğer senaryolarda ise yaptırım koalisyonunun büyüdükçe ekonomi üzerindeki olumsuz etkinin arttığı belirlenmiştir.
Torbar, 2005	ABD yaptırımının İran'ın ihracatına etkileri.	İhracat yaptırımı nedeniyle ABD'nin İran'a ihracatının önemli ölçüde azaldığı ve 1994 yılında bundan dolayı refah kaybının %25 olduğu tespit edilmiştir.
Aali vd., 2012	İran'a yönelik askeri harcamaların büyüme üzerine etkileri.	Askeri harcamaların kısa dönemde olumlu etkilerinin olduğu, uzun dönemde ise etkisizliği tespit edilmiştir.
Hatipoğlu ve Peksen, 2018	Yaptırımların bankacılık ve finans sektörlerine etkileri.	Yaptırımların, ekonomik büyüme, siyasi istikrar üzerinde olumsuz etkilerine ek olarak, dış şoklar olarak finansal istikrarı da bozabileceği sonucuna ulaşılmıştır.
Durmaz ve Akkuş, 2019	Yaptırımların dış borç üzerine etkisi.	Yaptırımların hedef ülkenin dış borcunu önemli ölçüde artırdığı ve hedef ülkenin rejiminin dış borçlara etkisinin de hükümet harcamalarının durumuna göre değiştiği tespit edilmiştir,
Jing, Kaempfer ve Lowenberg, 2003	Yaptırım uygulayan ile uygulanan ülke ilişkilerinin incelenmesi.	Yaptırımların başarısının, uygulama öncesinde yaptırımcı ile hedef arasındaki ilişkilerin yakınlık derecesi ile pozitif, hedefe göre yaptırımcının büyüklüğü, hedefin ekonomik durumu ve politik istikrarı ile negatif ilişkili olduğu bulunmuştur.

Drury ve Peksen, 2012	Yaptırımların insani etkileri.	Yaptırımların kadınların ekonomik hakları üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu belirlenmiştir.
Vuorijarvi, 2009	Myanmar’da yaptırımların cinsiyetler üzerindeki etkileri.	Yaptırımların kadınlar üzerindeki etkisinin erkeklerden daha fazla olduğu ve Myanmar’daki eşitsizliği artırdığı tespit edilmiştir.
Yasmin Husein Al Jawaheri, 2008	1990-2003 döneminde yaptırımların Irak’taki insani etkileri.	Yaptırımların kadın işgücüne katılım, aile ilişkileri, okur-yazarlık durumu ve psikoloji üzerine olumsuz etkileri olduğu belirlenmiştir.
Petrosescu, 2016	Yaptırımların insani etkileri,	Yaptırımların bebek ağırlığı, bebek ölümü ve çocukların boyu üzerinde olumsuz etkileri olduğu belirlenmiştir.
Peksen, 2011	Yaptırımların insani güvenliği üzerine etkileri.	Yaptırımların halk sağlığını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.
Neuenkirch ve Neumeier, 2014	ABD tarafından uygulanan yaptırımların başka ülkelerin de katılımıyla uygulanan uluslararası ölçekteki yaptırımlarla kıyaslanması.	Birleşmiş Milletler ve ABD tarafından uygulanan ekonomik yaptırımların hedef devletlerin kişi başına düşen yıllık GSYİH büyümesini %2’den fazla azalttığı, olumsuz etkilerin 10 yıl devamı halinde ise toplamda %25,5’lik toplam düşüşe neden olacağı, bunun yanında sadece ABD yaptırımlarının etkisinin çok daha küçük ve daha az belirgin olacağı, öngörüşlerdir

5. YAPTIRIMLARIN İRAN EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Gelecek ile ilgili tahminlerde, bir ülkenin farklı dönemleri veya ülkeler arası mukayeselerde, yıllık ortalama büyüme hızı olarak $Y_t = Y_0 (1+r)^n$ formülüne dayalı tahminler yapılabilmektedir. Formülde Y_t t dönemi milli geliri, Y_0 başlangıç yılı milli geliri, r büyüme hızı ve n yıl sayısı göstermektedir (Kızılkaya, 2015).

Tablo 4’te İran ekonomisi için 1989’dan itibaren başlayan Beş Yıllık Kalkınma Planları (BYKP)’nda verilen hedef büyüme oranları da dikkate alınarak, farklı dönemler ve farklı büyüme hedef ve ortalamaları için büyüme tahminleri yapılmıştır. Tabloda her bir BYKP beklentileri ile yapılan tahminden sonra, aynı dönemin 2020’ye kadarki tahminlerine de yer verilmiş olup, buradaki hesaplamada her bir BYKP dönemi hedefleri ayrı ayrı ele alınarak, 2020 yılı değerine ulaşılmıştır.

Tablo 4: Tahmin Sonuçları

DÖNEM	Büyüme Oranı (%)	Başlangıç GSYİH (Milyar \$)	Sonuç (Milyar \$)
1989-1993 (1.BYKP)	8	123,05	180,80
1989-2020	BYKP Büyüme hedefleri	123,05	955,75
1995-1999 (2.BYKP)	5,5	96,41	126,41
1995-2020	BYKP Büyüme hedefleri	96,41	512,99
2000-2004 (3.BYKP)	6	109,59	146,66
2000-2020	BYKP Büyüme hedefleri	109,59	445,94
2005-2009 (4.BYKP)	7,1	226,45	319,45
2005-2020	BYKP Büyüme hedefleri	226,45	689,67
2011-2015 (5.BYKP)	8	580,76	853,33
2011-2020	BYKP Büyüme hedefleri	580,76	1.253
2016-2020 (6.BYKP)	8	417,98	614,15
2010-2020	4,28	486,8	740,21

Bunun yanı sıra, 1978-2020 döneminde İran siyasi ve ekonomik hayatında yaşanan birçok olumsuz gelişme, ekonomik büyüme hedefleri önünde engel teşkil etmiştir. Ekonomik ve siyasi engellerden dolayı başta BYKP hedefleri olmak üzere, öngörü ve beklentilerin hiçbirine ulaşamamıştır. İncelenen dönemin tamamında büyüme ortalaması %1,32 gibi düşük bir oranda kalmış, İslam Devrimi'nden hemen sonra yaşanan olumsuzluklar sekiz yıl süren Irak Savaşı ve 2006'dan sonraki ambargo uygulamalarının etkisi altında gerçekleşmiştir.

Ekonomik büyüme 1978-2004 arası dönemde 77,99 ila 190 milyar \$ arasında dalgalı bir seyir izlemiş, tam anlamıyla bir çizgiye oturamamıştır. 2007'den sonra ise ekonomi rayına girmiş gözükmemekte ve sürekli bir büyüme göstermiştir. Bu nedenle 1978-2004 arası döneme ilişkin büyüme tahminleri ve yorumları çalışmamız açısından çok anlamlı bulunmamaktadır.

Buradaki asıl amaç ise 2007'den sonra İran ekonomisinde yaşanan olumlu gelişmelerin etkisini göstererek, özellikle 2012'den sonra uygulanan ekonomik yaptırımlar yaşanmasaydı İran ekonomisinin ulaşacağı seviyeye işaret etmektir. Tablo 4'te görüleceği üzere, 5. BYKP dönemine kadar yapılan hesaplama ve öngörülerin fazlaca bir ehemmiyeti olmadığı söylenebilir. Zira bu döneme kadar İran ekonomisi toparlanmasını tamamlayamamış olması nedeniyle, beklenen kapasitesini kullanmaya başlayamamıştır. Dolayısıyla değerlendirmelerde, ambargoların etkisi nedeniyle, 2011 sonrası döneme bakmak daha anlamlı olacaktır.

İran'ın 5. ve 6. Kalkınma Planlarında (2011-2020) yıllık kalkınma hızı %8 (DEİK, 2016) olarak öngörülmüştür. 2010 yılında İran'ın GSYİH'si ise cari döviz kurlarına göre 486,8 milyar \$'dır. Bu noktadan hareketle, ambargo uygulamaları olmadan, 5. BYKP sonunda GSYİH'nin 853,33 milyar \$, 6. BYKP sonunda ise 1.253 milyar \$'a ulaşacağı hesaplanmıştır. Yine benzer şekilde, 2016-2020 dönemini kapsayan 6. BYKP için hesaplandığında ise 2020 yılında 614,15 milyar \$'a ulaşacağı öngörülmüştür. Ancak sadece 6. BYKP dönemi için yapılan hesaplama, 2011-2015 döneminde uygulanan ambargo sonuçlarının etkisini göstereceğinden, amacımıza tam olarak hizmet etmiş olmayacaktır.

Görüleceği üzere, ambargo uygulanmamış olsaydı İran ekonomisi 2020 yılında 1,25 trilyon dolar GSYİH ile 14. büyük ekonomi sıralamasına erişebilecekti. Oysa uygulanan ekonomik ambargolar nedeniyle son üç yılı negatif büyüme ile tamamlayan İran'ın 2019 için GSYİH 440 milyar \$ seviyesinde kalmıştır. Bu oran fiili durumla ambargo olmasaydı beklenen durum arasında yaklaşık üç kat fark olduğuna işaret etmektedir.

Söz konusu sonuçlar statik bir yaklaşımdır. Zira zaman içinde meydana gelebilecek değişimler ile büyümenin sürdürülebilirliği ve dünya koşulları sonuçlarda menfi ya da müspet değişimler yapabilecektir. Ancak buradaki amaç yaptırımların ekonomik sonuçlarını değerlendirmek olduğu için ulaşılan sonuçlar, statik olsa dahi, yaptırımların ekonomik sonuçları açısından fikir vermektedir.

Aynı şekilde, ekonomik büyüme hesabı ile paralel olması açısından, 2011 ve sonrasında, İran'ın petrol üretim ve ihracatında yaşanan düşüş ve dolayısıyla yaşadığı gelir kaybı hesaplanırsa, yaptırımların İran'ın dış ticaretindeki etkisi de ortaya konmuş olunabilir. Ambargo uygulamaları en çok İran'ın petrol ihracatına zarar vermiştir. 1978-2011 döneminde İran'ın petrol ihracat miktarları aşağı yukarı OPEC kotaları çerçevesinde gerçekleşmiş olup, petrol gelirlerinin az/fazla olması tamamen petrol fiyatları ile alakalı olmuştur. Ancak 2012 sonrasında

İran'ın petrol ihracatının düşmesi tamamen ambargo nedeniyle gerçekleşmiştir, dolayısıyla petrol ihracatı kayıplarının hesaba katılması ambargonun etkilerini ortaya koymak açısından gerekli görülmektedir. Bunun yanında bu süreçte 2012'de başlayan ambargo ile 2015'te İran ile ABD arasında imzalanan Nükleer Anlaşma sonrasında birkaç yıllık petrol ihracatının toparlanma yaşadığını da belirtmek gerekir.

1978-2020 dönemi boyunca İran'ın yıllık petrol üretimi ortalaması 3.210 bin varil/gün, petrol ihracatı ortalaması 2.019 bin varil/gün, ambargo rakamları dahil edilmeden ise 2.145 bin varil/gün şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak 2012'den itibaren düşen petrol ihracat miktarları 2019'da 651,1 bin varil/gün seviyesine gerilemiştir.

Tablo 5'te ambargo uygulanması nedeniyle 2012-2019 dönemi için İran'ın petrol ihracatının azalmasından dolayı yaşadığı ekonomik kayıp görülmektedir. Burada ortaya konulan kayıplar da çarpan etkilerini dikkate almayan kayıplar olarak değerlendirilebilir. Hesaplama 1978-2011 dönemi için bulunan ortalama petrol ihracatı rakamı esas alınmış olup, dönem kaybı ortalama yıllık petrol fiyatı ile çarpılması sonucu bulunmuştur. Böylece hesaplama yapılan dönem için ortalama olarak İran'ın 137,75 milyar dolarlık petrol ihracat kaybı yaşadığı görülmektedir. Ancak hesaplama ortalama ihracat miktarı yerine 2011 yılı ihracat rakamları baz alınarak yapıldığında 221,28 milyar dolarlık petrol ihracat kaybı yaşandığı görülür.

Tablo 5: Ambargo Nedeniyle Petrol İhracat Kaybı

Yıllar	Petrol Üretimi (Bin Varil/Gün)	Petrol İhracatı (Bin Varil/Gün)	Petrol Fiyatı (\$)	Sonuç/1978-2011 Ortalama ihracat Baz Alındığında (Milyar \$)	Sonuç/2011 Baz Alındığında (Milyar \$)
2012	3.740	2.102	109,06	1,71	17,31
2013	3.575	1.215,4	105,73	35,89	51,11
2014	3.117	1.109,2	96,18	36,36	50,13
2015	3.152	1.081,1	48,8	18,95	25,93
2016	3.651	1.921,7	39,57	3,23	8,89
2017	3.867	2.125	51,71	0,37	7,77
2018	3.553	1.849,6	69,97	7,55	17,57
2019	2.356	651,1	61,85	33,72	42,57
TOPLAM				137,75	221,28

Öte yandan, yaptırımların hassasiyetle uygulanması neticesinde, İran'ın petrol üretim ve ihracatında yaşanan düşüşler veya karşılıklı restleşmeler sonrasında yaşanacak muhtemel askeri bir çatışma nedeniyle petrol fiyatlarının artmasının dünya ekonomisine de maliyeti söz konusu olabilecektir. 2019 itibarıyla küresel petrol talebi 99,67 milyon varil/gün, küresel petrol ihracatı ise 45,18 milyon varil/gün olup, küresel petrol piyasasının yıllık değeri yaklaşık 2,24 trilyon \$, ihracat değeri ise 1,02 trilyon \$ seviyesindedir. Bu çerçevede, muhtemel her 1 dolarlık artışın küresel petrol ihracatında yıllık maliyeti 16,5 milyar dolar olacaktır.

6. SONUÇ

Ekonomik savaş olarak ifade edilebilecek ambargo ya da başka bir deyişle ekonomik yaptırımlar, askeri müdahaleye gerek kalmaksızın hedef ülkeyi istenen noktaya getirmek amacıyla uygulanmaktadır. Bu amaçla ABD de, İran'a askeri müdahaleye başvurmadan, istediği siyasi noktaya getirebilmek amacıyla bir dizi ekonomik yaptırıma başvurmuştur.

İran ekonomisinin ve döviz gelirinin en önemli unsurunun petrol ve petrol ihracatı olması nedeniyle enerji sektörü, yaptırımların İran'daki ilk hedefi ve etkisini en fazla gösterdiği alan olarak öne çıkmıştır. İran'a yönelik yaptırım içeren ilk BMGK kararı Aralık 2006'da alınmış olmasına rağmen, uygulamanın nispeten gevşek tutulması ekonomiyi çok fazla sarsmamış, 2006'yı izleyen yıllarda da GSYİH artışı devam etmiştir. Hatta 2008 küresel krizinin etkileri ile büyüme artış oranları düşmekle birlikte pozitif seviyesini korumuştur.

ABD'nin yaptırım baskılarını 2010'dan itibaren artırmaya başlamasına rağmen, yüksek petrol fiyatları ve dünya genelinde yaptırımlara beklenen desteğin verilmemiş olması, İran'ın iki yıl daha büyüme sağlamasını mümkün kılmıştır. Ancak 2012'den itibaren AB'nin de devreye girmesi ve uygulamanın hassasiyetle tatbiki yaptırımları etkin bir araca dönüştürmüş ve enerji, ulaştırma/taşımacılık, sigorta ve finans alanlarında ciddi sorunlar ortaya çıkarmıştır. Yaptırım uygulanan sektörler itibariyle İran ekonomisinin yaklaşık %70'i etkilenmiştir.

Çalışmanın amacı 2012'den sonra uygulanan ekonomik yaptırımlarının etkisini göstermek olduğundan, bu tarihten sonrasına odaklanılmasıyla;

- 2011-2020 döneminde uygulanan 5 ve 6. BYKP'lerinde hedeflenen %8 büyüme oranına ulaşılabilmesi durumunda, GSYİH'nin 2015'te 853 milyar dolar ve 2020'de 1,25 trilyon dolara ulaşacağı, gerçekleşen oranın ise 2019'da 440 milyar dolar, 2020'de ise 239 milyar dolar seviyesinde kaldığı,
- Aynı dönemde İran'ın ihracatı ile petrol üretimi ve ihracatı incelendiğinde, ABD ve AB'nin baskılarının şiddetle hissedildiği 2013 yılından itibaren petrol ihracatının ciddi oranda düştüğü,
- Petrol ihracat kaybının ise 2012-2019 döneminde 221 milyar dolara ulaştığı,
- 2012-2015 arasında yaşanan ciddi düşüşlerde, başta kurda yaşanan değer kaybı ile birlikte ambargoların çok ciddi etkisinin olduğu,
- Bunun yanında, 2015'te varılan Nükleer Anlaşma akabinde 2016'dan itibaren GSYİH artışlarının dikkate değer olduğu,
- Ancak enflasyon oranı dikkate alındığında, yaşanan kayıplarının küçük bir kısmının reel kurun kendini düzeltmesinden, büyük kısmının ise ambargonun etkisinden kaynaklandığı,
- Ekonomik büyüme, enflasyon ve döviz kurunun 2011-2020 dönemi için birlikte değerlendirildiğinde, 2013 dışında, tutarlı olduğu, bunun yanında Kasım 2018'de sabit döviz kuruna geçilmesi sonrasında bu tutarlılığın kaybolduğu,

söylenebilir.

Gerek GSYİH ve gerekse petrol ihracatında yaşanan düşüşler, İran aleyhine uygulanan yaptırımların etkisini göstermektedir. Çünkü bu dönemde İran ekonomisi açısından değişen tek dinamik, yaptırımların sıkılaştırılması suretiyle etkinliğinin artırılması yönündeki uluslararası baskının artması olmuştur. Bunun yanında, İran iç siyasetinde yaşanan dalgalanmalar ve çekişmeler 2010 sonrası yaşanan ekonomideki kötü gidişatı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Zira, ekonomik ve iç-dış politik sorunların nispeten daha fazla olduğu 2005-2012 döneminde dahi

görülme-yen daralmanın 2013 sonrası görülmesi yaptırımların etkisini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- Aali, A., Yurttañıkma-z, Z.Y. ve Emsen, Ö.S. (2012). “Askeri Harcamalar, Ambargo ve Ekonomik Büyüme: İran Üzerine Bir Uygulama (1965-2008)”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26 (2): 171-190.
- Al-Jawaheri Y.H. (2008). *Women in Iraq The Gender Impact of International Sanctions*. London IB.Tauris.
- Aljazeera Türk (2016). ABD ve AB İran’a Yaptırımları Kaldırdı. 17.01.2016. Erişim adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-ve-ab-irana-yaptirimlari-kaldirdi> (Erişim tarihi: 06.06.2021)
- Acar, S. (2017), On Soruda Ekonomik Yaptırımlar, Bülten, 21.12.2017. Erişim adresi: <http://serdaracar.v.tr/yayinlar/171221.pdf>. (Erişim tarihi:17.06.2021)
- Amuzegar, J. (2016). Iran’s 20 Year economic Perspective: Promises and Pitfalls, Middle East Policy Council, Cilt 16, sayı:3.
- Aslan,M. (2019). AB İran Yaptırımlarını Instex ile Aşacak. 01.02.2019. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/ab-iran-yaptirimlarini-instex-le-asacak/> 1380735 (Erişim tarihi:10.05.2021)
- Bloomberght Haber. ABD’nin Yaptırımlarının İkinci Adımı Bugün Başlıyor. 05.11.2018. Erişim adresi: <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2169811-abd-nin-iran-yaptirimlarinin-ikinci-adimi-bugun-basliyor> (Erişim tarihi:10.05.2021)
- Brendon, T.(2009). Chapter One:The Sanctions Debate, *Adelphi Papers*, 49 (411):17-24 November, 2009.
- Caruso, R. (2003). The Impact of International Economic Sanctions on Trade An empirical Analysis. International Trade 0306001, University Library of Munich, Germany. <https://ideas.repec.org/p/wpa/wuwpit/0306001.html> (Erişim tarihi:10.06.2021)
- Congressional Research Service (CRS) (2019). (Informing the legislative debate since 1914) Iran Sanctions Updated April 22, 2019.
- Çakır, M. (2018). Yabancı Sermaye Çıkışı İran Ekonomisini Nasıl Etkiler? Erişim adresi: https://iramcenter.org/yabanci-sermaye-cikisi-iran-ekonomisini-nasil-etkiler/?send_cookie_permissions=OK (Erişim tarihi:11.03.2021)
- Çiftçi, K.(2009). Soğuk Savaş Sonrasında ABD: Rıza’ya Dayalı Hegemonya’dan İmparatorluk Düzenine, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009 S:203-219.
- Davis L. ve Engerman,S. (2003). History Lessons Sanctions: Neither War nor Peace. *Journal of Issue Economic Perspective* , Vol.17, Issue 2, Spring 2003, pp.187-197.
- DEİK. (2016). Ambargo Sonrası İran Ekonomik ve Ticari Etki Analizi. Haziran 2016. Erişim adresi:https://www.deik.org.tr/uploads/ambargo_sonrasi_iran_ekonomik_ve_ticari_etki_analizi.pdf (Erişim tarihi:10.05.2021)
- Drury, A. C. ve Peksen, D. (2012). Women and EconomicSstate Craft: The Negative Impact International Economic Sanctions Visit on Women. *European Journal of International Relations*, Vol. 20 No. 2: 463-490.
- Durmaz, A. ve Akkuş, Ö.(2019). The Effects of International Sanctions on External Debt,

- Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(2), 662-673,
- Galtung, J.(1967). On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples From The Case of Rhodesia, *World Politics*, Vol. 19, No. 3, Apr., 1967.
- Habertürk, (2018). ABD'nin İran'a Yaptırımları ve Muhtemel Etkileri. Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/abd-nin-iran-a-yaptirimlari-ve-muhtemel-etkileri-2209063> (Erişim tarihi:10.05.2021)
- Hatipoğlu, E. ve Peksen, D. (2018). Economic Sanctions and Banking Crises in Target Economies. *Defence and Peace Economics*, 2018 Vol. 29, No. 2, 171–189.
- Hooshang, A.(1995). An Evaluation of Iran's First Development Plan. Middle East Executive Reports. April 1995.
- Hufbauer, G.C., Schott, J.J., Elliott, K.A. ve Oegg, B. (2019). Economic Sanctions Reconsidered. Peterson Institute For International Economic. June 2009.
- Jing, C., Kaempfer, W.H. ve Lowenberg, A.D. (2003). Instrument Choice and The Effectiveness of International Sanctions: A Simultaneous Equations Approach. *Journal of Peace Research*. Volume: 40 issue: 5, page(s): 519-535, September 1, 2003.
- Kayaoğlu, Arzu (2016). İran'a uygulanan yaptırımların tarihçesi 18/01/2016, Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2016/01/18/iran-a-uygulanan-yaptirimlari-tarihcesi> (Erişim tarihi:15.03.2021)
- Kızılkaya, O. (2015). İktisadi Büyüme Ders Notları. Ahi Evren Üniversitesi İİBF. Erişim adresi: <https://akademik.ahievran.edu.tr/site/oktaykizilkaya/22088> (Erişim tarihi:15.03.2021)
- Küpeli, M.Ş.(2016). Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İran'a Uygulanan Yaptırımların Etkileri, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, 2016. Sayfa 97-135.
- Neuenkirch, M. ve Neumeier, F. (2014). The Impact of UN and US Economic Sanctions on GDP Growth. University of Trier Research Papers in Economics No. 8/14. 21 May 2014.
- _____ (2016). The Impact Of Us Sanctions on Poverty. *Journal of Development Economics*, 121, (C), 110-119
- Nzaro, R., Njanike, K., & Munenerwa, E. (2011). The Impact of Economic Sanctions on Financial Services: A Case of Commercial Banks in Zimbabwe. *Journal of Contemporary Management*, 1929-0128-2012-01-104-07.
- OPEC. (2020). Annual Statistical Bulletin. (Erişim adresi:25.02.2021)
- O'Sullivan, Meghan L., "Iran and the Great Sanctions Debate", *The Washington Quarterly*, Vol.33, No.4, Ekim 2010, pp. 7-21.
- Özbek, C. (2018). Sert Güç Unsuru Olarak Ekonomik Yaptırımların İran Nükleer Anlaşma Sürecine Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD.
- Özcan, N.A. (2006). İran Sorununun Geleceği. Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler. Haziran 2006. TEPAV Ortadoğu Çalışmaları.
- Özkan, T. (2003). Bush ve Saddam'ın Gölgesinde Entrikalar Savaşı, Alfa Basım Yayım Dağıtım San.Tic.Ltd. İstanbul
- Pape, R. A. (1997). Why Economics Sanctions Do Not Work. *International Security*, Vol.22, No:2 Nisan 1997.

- Peksen, D. (2011). Economic Sanctions and Human Security: The Public Health Effect of Economic Sanctions. *Foreign Policy Analysis*, 7 (3), 237-251.
- Petrescu, I.M. (2016). The Humanitarian Impact Of Economic Sanctions. *EUROPOLITY*, vol. 10, no. 2.
- Şahit, B. (2018). İran Ekonomisinin Genel Yapısı, ABD'nin Yaptırımları ve İran-Türkiye İlişkilerine Etkisi. Tebriz Araştırmalar Enstitüsü, 11.07.2018.
- Taşkın, Y. (2008). Devrim Sonrası İran'da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek. *İ.Ü.SBF Dergisi*, No:39. (Ekim 2008).
- T.C. Tahran BE.İği Ticaret Müşavirliği, 2016 Yaptırımlar Analizi. (Erişim tarihi:15.02.2021)
- _____ 2018 Yaptırımlar Analizi. (Erişim tarihi:15.02.2021)
- Telci, İ.N. (2018). Ağırlaşmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran'dan Ne İstiyor? SETA Perspektif, Sayı 208, Yıl: Ağustos 2018.
- Ticaret Bakanlığı. (2020). İran Pazar Bilgileri. Haziran 2020. Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5ee096ae13b87625c823d0ba/%C4%B0RAN%20pazar%20bilgi%20220620.pdf> (Erişim tarihi:17.06.2021)
- Time Türk (2015). İran'a Uygulanan Ambargonun Tarihçesi, Timetürk 15.07.2015. Erişim adresi: <http://www.timetürk.com/iran-a-uygulanan-ambargonun-tarihçesi/haber-28499>. (Erişim tarihi:17.06.2021)
- Uludağ İhracatçı Birlikleri (UİB) Genel Sekreterliği AR-GE Şubesi, "İran Ülke Raporu", Kasım 2017, s.5.
- Torbat, A. E. (2005). Impacts of the US trade and Financial Sanctions on Iran. *The World Economy*, 28 (3), 407-434.
- Tuzova, Y. and Qayum F.(2016). Global Oil Glut And Sanctions: The Impact on Putin's Russia Energy Policy, Volume 90, March 2016, Pages 140-151.
- Valadkhani, A.(2005). An Analysis of Iran's Third Five-Year Development Plan in the Post-Revolution Era (2000-2005). UNE Business School, University of New England
- Vuorijärvi, A. (2009). The Dark Side of Economic Sanctions: Unveiling the Plight of Women From Myanmar/Burma-A Minor Field Study in Myanmar and Thailand. Master Thesis, Sweden, Malmö University.
- Worldbank (2021). Wolrdbank Data. World Development Indicator. Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim tarihi:19.02.2021)
- Yetkin, M. (2017). Meraklısı İçin Entrikalar Kitabı, Doğan Kitap, İstanbul.
- Zeydan, C. (2015). İslam Uygarlıkları Tarihi: Cilt 2, (Çev. Necdet Gök), İletişim Yayınları. İstanbul.